amalga oshirish mamlakatda barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishni jadallashtiradi va yashil iqtisodiyot ko‘rsatkichlarini yaxshilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. International Renewable Energy Agency (IRENA). (2023). Renewable Capacity Statistics 2023. Abu Dhabi: IRENA.
2. OECD. (2011). Towards Green Growth. Paris: OECD Publishing.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktyabrdagi PQ-4477-son qarori bilan tasdiqlangan 2019–2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi.
5. United Nations Environment Programme. (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. Nairobi: UNEP.
6. World Bank. (2022). Uzbekistan Country Climate and Development Report. Washington, DC: World Bank Group.
7. Zhironkin, S., & Cehlár, M. (2022). Green Economy and Sustainable Development: The Economic and Policy Aspects. Resources, 11(11), 103.

BARQAROR RIVOJLANISHNI TA’MINLASHDA “YASHIL IQTISODIYOT” NING O‘RNI: RESURS SAMARADORLIGI VA AYLANMA IQTISODIYOT YONDASHUVI

Turdiyeva Mehrizoda Bozorboy qizi
O‘zMU JF Iqtisodiyot yo‘nalishi 1-kurs talabasi
mehrizodat@gmail.com
Najmiddinov Dilshod Rafiddin o‘g‘li
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali

Annotatsiya. Ushbu maqolada barqaror rivojlanishni ta’minlashda yashil iqtisodiyotning o‘rni resurs samaradorligi va aylanma iqtisodiyot yondashuvi asosida tahlil qilinadi. Yashil iqtisodiyotning nazariy asoslari, suv resurslarini tejash, chiqindilarni qayta ishlash va yashil moliyalashtirishning iqtisodiy ahamiyati ko‘rib chiqilgan, O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tishning huquqiy asoslari va mavjud muammolar aniqlangan hamda ularni hal etish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, aylanma iqtisodiyot, resurs samaradorligi, suvni tejash, yashil moliya, O‘zbekiston.

Jahon iqtisodiyotida iqtisodiy o‘sish sur’atlari bilan tabiiy resurslar zaxirasi o‘rtasidagi qarama-qarshilik kuchayib bormoqda. “Qazib ol, ishlab chiqar, tashla” tamoyiliga asoslangan chiziqli iqtisodiy model iqlim o‘zgarishi, suv tanqisligi, tuproq degradatsiyasi va chiqindilar hajmining ortishiga olib keldi. BMT Atrof-muhit dasturi (UNEP) yashil iqtisodiyotni inson farovonligi va ijtimoiy tenglikni

oshirib, atrof-muhitga tushadigan xavf va ekologik tanqislikni sezilarli kamaytiradigan iqtisodiyot sifatida ta’riflaydi. 2015-yilda BMT doirasida qabul qilingan Barqaror rivojlanish maqsadlari ham aynan shunday yondashuvni taqozo etadi.

Tadqiqotning maqsadi yashil iqtisodiyotni ta’minlashda resurs samaradorligi va aylanma iqtisodiyot tamoyillarining rolini nazariy jihatdan asoslash, O‘zbekistondagi mavjud holatni baholash hamda bu yo‘nalishni rivojlantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy va mantiqiy tahlil, umumlashtirish hamda guruhlash usullaridan foydalanildi. Axborot bazasini UNEP, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD), Jahon banki hisobotlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli qaror va farmonlari hamda ilmiy adabiyotlar tashkil etdi.

“Yashil iqtisodiyot” atamasi ilmiy muomalaga 1989-yilda D. Pirs, A. Markandya va E. Barbier tomonidan chop etilgan “Yashil iqtisodiyot loyihasi” asari orqali kiritilgan. Hozirgi ilmiy adabiyotlarda bu konsepsiya uchta asosiy ustunga, ya’ni iqtisodiy samaradorlik, ekologik barqarorlik va ijtimoiy inklyuzivlikka tayanadi. OECD yashil o‘sishni iqtisodiy rivojlanishni ta’minlash bilan birga tabiiy aktivlarning farovonlik manbai sifatida saqlanishini kafolatlaydigan jarayon deb talqin qiladi. Bu yerda markaziy tushuncha resurs samaradorligi bo‘lib, u kamroq resurs sarflab ko‘proq qiymat yaratishni anglatadi.

Yashil iqtisodiyotning barqaror rivojlanish bilan aloqasi Barqaror rivojlanish maqsadlarida yaqqol ko‘rinadi. Toza suv va sanitariya (6-maqsad), arzon va toza energiya (7-maqsad), munosib mehnat va iqtisodiy o‘sish (8-maqsad), mas’uliyatli iste’mol va ishlab chiqarish (12-maqsad), iqlim o‘zgarishiga qarshi kurash (13-maqsad) hamda quruqlikdagi ekotizimlarni asrash (15-maqsad) yashil iqtisodiyotning amaliy yo‘nalishlari bilan bevosita bog‘liq. Demak, yashil iqtisodiyot alohida ekologik dastur emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning barcha tarmoqlariga singib ketishi lozim bo‘lgan umumiy yondashuvdir. Paris kelishuvi (2015) doirasida davlatlar issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish bo‘yicha majburiyatlarni o‘z zimmasiga oldi, O‘zbekiston esa ushbu kelishuvga 2018-yilda qo‘shildi.

Yashil iqtisodiyotni amalda joriy etishning eng muhim vositalaridan biri aylanma iqtisodiyotdir. Chiziqli modelda chiqindi ishlab chiqarish jarayonining yakuniy mahsuli hisoblansa, aylanma iqtisodiyotda u yangi xomashyo manbaiga aylanadi. Uning asosiy tamoyillari chiqindi hosil bo‘lishini kamaytirish, mahsulotlarni qayta ishlatish va qayta ishlashdan iborat. Iqtisodiy nuqtai nazardan bu xomashyoga sarflanadigan xarajatlarni qisqartiradi, qayta ishlash sohasida kichik biznes va yangi ish o‘rinlarini yaratadi, shuningdek, poligonlarga tushadigan chiqindi hajmini kamaytirib, ekologik yukni yengillashtiradi.

Resurs samaradorligining yana bir muhim yo‘nalishi energiyadan oqilona foydalanishdir. Sanoat korxonalarida, qurilishda va uy-joy sohasida energiya samaradorligini oshirish, eskirgan uskunalarni zamonaviylari bilan almashtirish va issiqlik yo‘qotilishini kamaytirish ishlab chiqarish tannarxini pasaytiradi. O‘zbekiston quyosh radiatsiyasi resurslariga boy bo‘lgani uchun quyosh

energiyasidan, shuningdek, shamol va gidroenergetikadan foydalanish yashil iqtisodiyotga o‘tishda qo‘shimcha imkoniyat yaratadi. Biroq bu imkoniyatlar energiya tejamkorligi bilan uyg‘un amalga oshirilgandagina to‘liq samara beradi.

O‘zbekiston sharoitida resurs samaradorligining eng dolzarb yo‘nalishi suv resurslaridan oqilona foydalanishdir. Mamlakat iqlimi quruq bo‘lib, suvning asosiy qismi qishloq xo‘jaligida sarflanadi, Orol dengizi havzasidagi ekologik vaziyat esa suv va tuproq resurslarini tejash zaruratini yanada oshiradi. Tomchilatib sug‘orish, yerni lazer yordamida tekislash, suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish bir tomondan sug‘orish xarajatlarini kamaytirsa, ikkinchi tomondan hosildorlikni oshirib, fermer xo‘jaliklarining daromadini ko‘paytiradi. Jahon bankining 2022-yilgi Davlat iqlim va rivojlanish hisobotida ham O‘zbekiston uchun iqlim o‘zgarishiga moslashish va suv resurslarini boshqarish muhim yo‘nalish sifatida ko‘rsatilgan.

Yashil iqtisodiyotga o‘tishda moliyaviy mexanizmlar hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ekologik loyihalar dastlabki kapital xarajatlarning yuqoriligi va qoplanish muddatining uzoqligi bilan tavsiflanadi, shu sababli yashil obligatsiyalar, imtiyozli kreditlar, soliq rag‘batlari va davlat-xususiy sheriklik kabi vositalar xususiy sektorni jalb etishda muhim rol o‘ynaydi. Xalqaro tajribada Yevropa Ittifoqi 2019-yilda “Yevropa yashil kelishuvi”ni qabul qilib, 2050-yilga borib iqlim neytralligiga erishishni maqsad qilgan va aylanma iqtisodiyot bo‘yicha alohida harakatlar rejasini ishlab chiqqan. Janubiy Koreya esa 2008-yildan boshlab “past uglerodli yashil o‘sish” strategiyasini amalga oshirib, yashil sanoat va texnologiyalarni iqtisodiy o‘sishning yangi manbasiga aylantirishga harakat qildi.

Yashil iqtisodiyot turizm sohasi bilan ham chambarchas bog‘liq. Ekoturizm tabiiy hududlarni asrash va mahalliy aholi daromadini oshirishni birlashtiradi. Jizzax viloyatidagi Zomin milliy bog‘i va tog‘li hududlar kabi tabiiy muhofaza etiladigan joylar atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan turizm xizmatlarini rivojlantirish uchun asos bo‘la oladi. Ekoturistik yo‘nalishlar, mahalliy mahsulotlar savdosi va oilaviy mehmon uylari qishloq va tog‘oldi hududlarida bandlikni ta’minlashga xizmat qiladi, bunda turistlar oqimini tabiatning ko‘tarish qobiliyatiga mos tartibga solish muhim hisoblanadi.

O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tish uchun huquqiy asos yaratilgan. Prezidentning 2019-yil 4-oktyabrdagi PQ-4477-son qarori bilan 2019–2030-yillar davrida yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi tasdiqlandi. Unda energiya va resurslardan samarali foydalanish, issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish va iqtisodiyot tarmoqlarining ekologik samaradorligini oshirish vazifalari belgilangan. 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmon bilan tasdiqlangan “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da hamda 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmon bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida ham ekologik barqarorlik va resurslarni tejash ustuvor yo‘nalishlar qatorida e’tirof etilgan.

Yashil iqtisodiyotning ijtimoiy jihati ham muhim. 2026-yilning “Mahallani rivojlantirish va jamiyatni yuksaltirish yili” deb e’lon qilinishi ekologik madaniyatni aynan mahalla darajasida shakllantirish uchun qulay imkoniyat yaratadi. Chiqindilarni saralash va yig‘ish punktlarini mahallalarda tashkil etish, suv va

energiyani tejash bo‘yicha targ‘ibot ishlari aholi xarajatlarini kamaytiradi, shuningdek, yoshlar uchun qayta ishlash, ekologik xizmatlar va yashil startaplar sohasida yangi kasbiy yo‘nalishlar ochadi.

Raqamli texnologiyalar yashil iqtisodiyotga o‘tishni jadallashtiruvchi omil sifatida alohida ahamiyatga ega. Suv va energiya sarfini o‘lchovchi aqlli hisoblagichlar, sug‘orishni avtomatik boshqarish tizimlari, chiqindilarni yig‘ish va tashishni optimallashtiruvchi dasturlar, ekologik ko‘rsatkichlarning ochiq elektron monitoringi resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi va qarorlar qabul qilishda shaffoflikni ta’minlaydi. Shu bois raqamlashtirishni yashil iqtisodiyot siyosatining ajralmas qismi sifatida qarash zarur.

Shu bilan birga, tahlil jarayonida yashil iqtisodiyotga o‘tishga to‘sqinlik qiluvchi bir qator muammolar aniqlandi. Jumladan, chiqindilarni saralash va qayta ishlash infratuzilmasi yetarli darajada rivojlanmagan; suv tejovchi texnologiyalar barcha fermer xo‘jaliklari uchun qimmat va ulardan foydalanish ko‘nikmalari cheklangan; yashil loyihalar uchun uzoq muddatli arzon moliyalashtirish manbalari yetishmaydi; ekologik iqtisodiyot bo‘yicha malakali kadrlar kam; aholi va tadbirkorlar orasida resurslarni tejash madaniyati yetarli shakllanmagan.

Quyidagi jadvalda yashil iqtisodiyotga o‘tishdagi asosiy muammolar va ularni hal etish yo‘nalishlari umumlashtirilgan.

1-jadval.

Muammolar va yechimlar

Muammo	**Hal etish yo‘nalishi**
Chiqindilarni saralash va qayta ishlash infratuzilmasining yetarli emasligi	Mahallalarda saralash punktlari, qayta ishlash korxonalarini rag‘batlantirish
Suv tejovchi texnologiyalarning qimmatligi	Imtiyozli kreditlar, subsidiyalar, fermerlarni o‘qitish
Moliyalashtirishning cheklanganligi	Yashil obligatsiyalar, soliq rag‘batlari, davlat-xususiy sheriklik
Malakali kadrlar yetishmasligi	Oliy ta’limda ekologik iqtisodiyot yo‘nalishlarini kengaytirish
Resurs tejash madaniyatining pastligi	Axborot-targ‘ibot ishlari, yoshlar tashabbuslari va mahalla dasturlari

Manba: muallif tahlili asosida tuzilgan.

Yashil iqtisodiyotning asosiy yo‘nalishlari va ularning kutilayotgan iqtisodiy-ijtimoiy samarasi 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval.

Yashil iqtisodiyot yo‘nalishlari va samarasi

Yo‘nalish	**Asosiy samara**
Suvni tejash va zamonaviy sug‘orish	Suv sarfi va xarajatlarning kamayishi, hosildorlikning oshishi
Aylanma iqtisodiyot va qayta ishlash	Xomashyo xarajatlarining qisqarishi, yangi ish o‘rinlari

Energiya samaradorligi	Ishlab chiqarish tannarxining pasayishi, chiqindilarning kamayishi
Yashil moliya	Xususiy investitsiyalarning jalb etilishi, loyihalar sonining ko‘payishi
Ekoturizm	Mahalliy aholi daromadi va bandligining oshishi, tabiatning asralishi

Manba: muallif tahlili asosida tuzilgan.

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, yashil iqtisodiyotning har bir yo‘nalishi ekologik foydadan tashqari aniq iqtisodiy natija ham beradi. Bu esa yashil siyosatni iqtisodiy o‘sishga to‘siq emas, balki uning yangi manbai sifatida ko‘rish imkonini beradi.

Yuqoridagi tahlil asosida quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq. Birinchidan, aylanma iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish uchun chiqindilarni manbaning o‘zida saralash tizimini yo‘lga qo‘yish va qayta ishlash korxonalariga soliq hamda kredit imtiyozlarini kengaytirish lozim. Ikkinchidan, suv tejovchi sug‘orish texnologiyalarini keng joriy etish uchun fermerlarga imtiyozli moliyaviy vositalar va amaliy o‘quv dasturlarini taqdim etish zarur. Uchinchidan, yashil obligatsiyalar va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini rivojlantirish orqali ekologik loyihalarni moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish kerak. To‘rtinchidan, oliy ta’lim muassasalarida ekologik iqtisodiyot, resurs menejmenti va yashil texnologiyalar bo‘yicha kadrlar tayyorlashni kuchaytirish talab etiladi. Beshinchidan, ekologik ko‘rsatkichlar monitoringi va ochiq hisobotlar tizimini joriy etish, yoshlarning yashil tadbirkorlik tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash maqsadga muvofiq. Oltinchidan, ekoturizmni rivojlantirishda tabiiy hududlarning ko‘tarish qobiliyatini hisobga oluvchi me’yorlarni belgilash va mahalliy aholini turizm xizmatlariga jalb etish zarur. Yettinchidan, aqlli hisoblagichlar va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari orqali suv hamda energiya sarfini nazorat qilishni kengaytirish lozim. Bu choralar bir-birini to‘ldirib, yashil iqtisodiyotga o‘tishning izchil tizimini shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, yashil iqtisodiyot iqtisodiy o‘sish bilan ekologik barqarorlik o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlaydigan, resurs samaradorligi va aylanma iqtisodiyot tamoyillariga tayanadigan zamonaviy rivojlanish modelidir. O‘zbekistonda bu borada huquqiy asos mavjud bo‘lsa-da, infratuzilma, moliyalashtirish, kadrlar va ekologik madaniyat masalalari to‘liq hal etilmagan. Taklif etilgan chora-tadbirlarni kompleks amalga oshirish barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishni jadallashtiradi, mamlakat raqobatbardoshligini oshiradi va kelajak avlodlar manfaatlarini himoya qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. European Commission. (2019). The European Green Deal. COM(2019) 640 final. Brussels.
2. OECD. (2011). Towards Green Growth. Paris: OECD Publishing.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktyabrdagi PQ-4477-son qarori bilan tasdiqlangan 2019–2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni bilan tasdiqlangan “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi.
6. Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (1989). Blueprint for a Green Economy. London: Earthscan.
7. United Nations Environment Programme. (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. Nairobi: UNEP.
8. United Nations. (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. New York: UN.
9. World Bank. (2022). Uzbekistan Country Climate and Development Report. Washington, DC: World Bank Group.

HUDUDIY SANOAT RIVOJLANISHIDAGI TAFOVUTLARNI STATISTIK BAHOLASH: TENGSIZLIK INDEKSLARI VA KONVERGENSIYA TAHLILI (2017–2024)

Toshmatov Zoir Xudayberganovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, iqtisodiyot fanlari doktori, professo r

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistonning 14 hududi bo‘yicha aholi jon boshiga sanoat ishlab chiqarishidagi tafovutlar 2017–2024-yillar uchun SIAT ma’lumotlari asosida bir nechta statistik o‘lchov bilan baholangan: variatsiya koeffitsienti (vaznsiz va aholi bilan vaznlangan), Jini koeffitsienti, Theil indeksi, maksimal-minimal nisbat va β-konvergensiya regressiyasi. Barcha o‘lchovlar tafovutning oshganini ko‘rsatadi (Theil indeksi 0,254 dan 0,369 ga), biroq Navoiy viloyati chiqarilganda ko‘rsatkichlar deyarli o‘zgarmaydi (0,230 va 0,243). Hududlararo β-konvergensiya statistik jihatdan tasdiqlanmadi. Natijalar hududiy tengsizlikni baholashda bitta indeksga tayanmaslik va chetga chiquvchi kuzatuvlarni alohida tekshirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: hududiy tafovut, variatsiya koeffitsienti, Jini koeffitsienti, Theil indeksi, β-konvergensiya, σ-konvergensiya, sanoat statistikasi.

KIRISH

Hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovut har qanday mamlakatda mavjud, ammo uning darajasi va yo‘nalishi siyosat uchun muhim savol. Tafovut kamaysa, orqada qolgan hududlar yetakchilarga yetib olayotgan bo‘ladi; oshsa, o‘sish bir necha markazda to‘planayotganini bildiradi. Bu savolga javob statistik o‘lchovning to‘g‘ri tanlanishiga bog‘liq: turli indekslar tafovutning turli jihatlarini ko‘rsatadi va bir xil ma’lumotda ba’zan qarama-qarshi xulosa beradi.

Hududiy tengsizlikni o‘lchashda variatsiya koeffitsienti uzoq vaqtdan beri qo‘llaniladi; Williamson uni aholi bilan vaznlash zarurligini asoslagan [1]. Theil indeksi axborot nazariyasiga tayanadi va guruhlarga ajratish (dekompozitsiya) imkoniyati tufayli keng tarqalgan [2]. Konvergensiya tahlilida β-konvergensiya